

A POLISZ GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOM- TÖRTÉNETE

részlet

BÜTTL FERENC

Magyarázattal tartozom az Olvasónak, pontosabban amolyan tájékoztató, felvilágosító jellegű kis izével, amit hívhatunk akár magyarázatnak is. Az alábbi szöveg – terjedelmi korlátok okán – részlet. Úgy hiszem kötelességem pár soros magyarázattal oldani e részlet mivoltból fakadó feszültséget (kihasítottság, egyedüllét, otthontalanság, stb.) A hiátus persze hiátus marad, a magyarázat mint keresett gesztus nem képes pótolni a teljes szöveget, de talán enyhíti a fájaldalmunkat¹ (az Olvasóét, a részletét és a szerzőét)!

A teljes tanulmány a klasszikus kor² poliszának gazdaság- és tár-

sadalomtörténetét összegzi, megengedve utalásokat a királyságok korának és a „hanyatlás” korának történéseire, viszonyaira. A mű vállalt megközelítésmódja gazdaságtani, felvállalva az ebből adódó nagyvonalúságot, szóhasználatot, esetleges szűklátókörűséget, stb. – ezúton kérek elnézést minden ókor-történésztől. Ennek megfelelően a teljes tartalom következő témákat tárgyalja (alfejezetek nélkül):

- » *Az ókori Hellasz*
- » *A polisz politikai gazdaságtana – állam és háztartás*
- » *A föld és a földtulajdon – vagyon az ókorban*
- » *Jövedelem és elosztás – redistribúció az ókorban*
- » *Munka és munkamegosztás*
- » *Ágazatok: mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, háború*
- » *Piac, pénz és árak*

¹ *Elképesztően patetikus, de már évek óta szerettem volna megengedni magamnak egy kis pátoszt, gondolom itt az Előszó helyett –ben elmegy!* BF ☺

² I. e.: 6–5. század

» *A polisz politikai gazdaságtanán túl - a birodalom politikai gazdaságtana*

Ebből a tartalomból választottam ki a Munka és munkamegosztás fejezetet ízelítőül, remélve, hogy bizonyos utalások kigyomlálása és

némi fazonírozás után önmagában is érdekes, értékes olvasmányul szolgálhat. Jó olvasást!

Tisztelettel: A szerző

MUNKA ÉS MUNKAMEGOSZTÁS

Az ókori társadalmakon belül hagyományosan három társadalmi csoportot szokás megkülönböztetni: szabad polgárok, szabad nem-polgárok (metoikoszok) és rabszolgák. E három csoport gazdasági szerepe/helyzete élesen elkülönül egymástól. Az elkülönülés alapvetően jogi/törvényi alapon áll, de minket most elsősorban az érdekel, hogy hogyan határozódik meg általa a társadalmi munkaszervezetben elfoglalt hely. Közgazdászként tekintve az ókori társadalmakra – elsősorban a görög poliszra – kijelenthetjük, hogy e három csoport gazdasági tevékenysége három különböző munka-kategóriával írható le. Nem szabad azonban azt hinni, hogy ez a hármas tagolódás, vagyis a jogi státus = munka-kategória alapja minden gazdasági/közzgazdasági jellegű „besorolásnak” is (megfeleltethető vagyoni rangsornak, vagy jövedelmi rangsornak), hiszen például számos feljegyzés maradt ránk gaz-

dag ex-rabszolgákról, metoikoszokról és szegény polgárokról.

„A legtöbb görög poliszban azok számítottak polgárnak, akik apai és anyai ágon egyaránt polgároktól származtak, és akiket a polgárok testülete (koinónia tón politón) polgárnak minősített. Ha valaki polgárnak adta ki magát, noha nem volt az, olyan súlyos bünt követt el, hogy megtorlasként azonnal eladták rabszolgának.” [Németh 1999: 98.o.]

A szabad polgárok földbirtok- és ingatlanszerzési jogáról, mint a polgárjog velejárójáról már szóltunk korábban; valamint arról, hogy a szabad polgároknak nem kellett adót fizetni. Arra is fény derült már, hogy a közösség a polisz tagjairól, vagyis a szabad polgárokról valamilyen (redisztribúciós) módszerrel gondoskodott, ha azok jövedelmi-vagyoni helyzete ezt szükségessé

tette. Azt a tényt, hogy a politikai közösség ügyeinek intézésében, azaz a politikában kizárólag a szabad polgárok vehettek részt – bizonyos megkötésekkel³ – ugyancsak nem kell részleteznünk⁴.

Részletesebben kell megvizsgálunk, hogy milyen munkákat végeztek a szabad polgárok, és hogy az általuk végzett munka valóban leírható-e egy munka-kategóriával, mint azt korábban állítottuk! A szabad polgárok elsősorban mint a háztartások (oikoszok) irányítói jelennek meg a polisz munkaszervezetében. Nem igaz az, hogy szervezőként-irányítóként egyáltalán ne végeztek volna kétkezi (fizikai) munkát: az önálló paraszti létnek (kisbirtok) szükségszerű velejárója volt a kétkezi munka (mezőgazdasági munkák esetében ritka a rabszolgamunkaerő alkalmazása – Weber 1979: 313. o), a kézművesek és mesteremberek ugyancsak részt vettek a konkrét munkavégzésben. A szabad polgár ideáltípusa azonban a háztartásának gazdasági (termelő-értékesítő-fogyasztói) tevékenységét szervező, irányító polgár, aki a fizikai munkavégzés terhére képes másra hárítani (rabszolgákra, vagy köztes jogi státusba tartozó munkásokra⁵).

³ A „megkötések” szó a különböző cenzusokra (nemi, életkori, vagyoni) utal.

⁴ Jogait és kötelességeiket bővebben lásd Németh Györgynél [1999] a 100. oldalon.

⁵ Németh szerint az egyik ilyen köztes státuscsoport a metaxy-népesség, például a helótanépesség Spártában, akik jogállásukat

„A görög poliszok és a római városok polgárai számára a szabadság elsősorban a munka, a fizikai munka kényszerre alól való felszabadulást s a társadalom anyagi létfenntartó tevékenységéhez viszonyítva gyakran öncélúnak tűnő szabad szellemi tevékenységekkel – a művészettel, a tudománnyal és a filozófiával – való foglalkozást jelentette.” [János 1986: 125-126.o]

Azt állítjuk tehát, hogy a szabad polgár ideáltípusa esetében a fizikai munka alóli felszabadulás nem önmagáért, hanem a szellemi munkára való szabadság feltételeként fogalmazódik meg. A fenti idézetben említett „szellemi tevékenységek” valóban csak látszólag „öncélúak”. Valójában a polisz, mint társadalmi-gazdasági alakulat állandó újratermelésének, fenntartásának folyamata ez, méghozzá elsősorban az államvezetés, a politika által.

„... a legtökéletesebb városállam nem csinál a kézművesekből polgárt.”

tekintve a későbbi röghöz kötött jobbágy népesség ókori „megfelelő” (metaxy = között) [Németh 1999: 105–106.o]. Köztes státuscsoportnak tekinthetjük még például az athéni nothosokat (egyik szülője nem athéni polgár), akik csak kivételes esetben (pl. ifjabb Periklész) kaphattak polgárjogot.

⁶ A kézművesek többsége egyébként rabszolga, volt rabszolga, metoikosz vagy idegen volt – erre Arisztotelész is utal a fent említett helyen.

De ha mégis polgár, akkor a polgári erényt, amelyről szóltunk, nem tulajdoníthatjuk mindenkinek, még a szabadoknak sem, hanem csak azoknak, akik a kényszerű munkától mentesítettek.” [Arisztotelész Politika: 1278a]

A szabad polgár, egy háztartás irányítója, képes arra, hogy a polisz irányításában részt vegyen⁷. Ehhez nem csupán szabadidő szükséges – emlékezzünk rá, hogy a Periklész által bevezetett bíróiapidíj a szegényebb rétegeknek is lehetővé tette a közhatalom gyakorlásába való bekapcsolódást –, hanem a szellemi munkában (vezetésben) való jártasság is, amely részint a saját oikosz igazgatása, részint a napi (köz)politikába való bekapcsolódás révén volt elsajátítható [Finley 1995: 158.o és 174–175.o]. A poliszban komoly politikai szocializációs tevékenység kapcsolódott a neveléshez, és igen hangsúlyos hagyomány (elvárt) volt a polgárok részvétele a politikai döntések meghozatalában, valamint az államgépezet működtetésében (beleértve ebbe a katonai szolgálatot is). A „szabad szellemi tevékenységekkel” való foglalatoss-

ság pedig a leendő politikai vezetők, államférfiak számára kötelező tanulmányok voltak az ókorban. Vajon Szókratész tanítványainak karrierje (Alkibiadész, Periklész, Xenophón, stb.), Platón Akadémiájának ezeréves működése vagy Arisztotelész (Nagy Sándor) nevelői tevékenysége nem éppen a szellemi munka és a polisz vezetése közötti közvetlen kapcsolatról árulkodnak? Az ókorban – a görög polisz világában – tehát a szabad polgárok alapvetően szellemi munkát (a polisz és saját háztartásuk irányítását) végeztek, és annyiban voltak szabadok, amennyiben szellemi munkát végeztek.

„A szabadidő primátust élvez a munkálkodással, a javak gyűjtésével szemben, de nem önmagáért, hanem mert alkalmat ad a politikai jogokkal való élésre, a polgári létformára, azaz polgárrá tesz.” [Dalminé 1997: 56.o]

A másik nagy társadalmi csoportot az ókori Hellaszban a metoikoszok alkották. A metoikoszok letelepedett idegenek vagy felszabadított rabszolgák voltak.

„A görög államok nagy részén belüli pártharcok, valamint a kis államok közötti rendszeres háborúk egy nagy sereg embert termeltek ki, akik nem tatóztaak semmilyen államhoz és gyökértelenül kóboroltak kikötőről kikötőre, nem lévén más megélhetési

⁷ A polisz irányítása felfogható az összes termék és szolgáltatás feletti rendelkezés gyakorlásaként is, bár ez az értelmezés a tényleges helyzethez képest szűkebb, hiszen a polisz irányítása – illetve a benne való részvétel – a közösség (és benne az egyén) létfeltételei feletti rendelkezést jelentette – bizonyos szabályrendszerek betartása mellett!

forrásuk, mint a kereskedés.”
[Polányi 1984: 188.o]

Mivel saját házuk nem lehetett, hiszen csak a polgárok birtokolhattak ingatlant, lakásaikat valószínűleg bérelték. Leginkább a kereskedők, pénzemberek között találjuk őket – nem lévén polgárok földtulajdonuk sem lehetett.

„Magában Athénban számottevő metoikosz népesség élt, javarészt Peiraieuszban. Sok volt közöttük az empórosz; ezek többnyire gabona-behozattal foglalkoztak; szép számmal akadtak olyanok is, akik tengeri hiteleket nyújtottak – enélkül a külkereskedelem nem működhetett volna.” [Polányi 1984: 189.o]

Adót fizettek, és együtt katonáskodtak a polgárokkal, de politikai jogaik nem voltak, vagyis nem vehettek részt a közösség politikai életének irányításában. Előfordult, hogy valamely állam, kiemelkedő szolgálataiért, jutalomban részesített egy metoikoszt, ez azonban csak különleges esetben jelentette polgárjog adományozását, legtöbbször az adózás alól mentették fel a kitüntetni kívánt személyt [Németh 1999: 104.o].

A harmadik nagy társadalmi csoport a rabszolgák, akik társadalmi státusukat illetően tulajdonképpen nem is számítottak embernek.

„Rabszolgává ötféleképpen válhatott valaki:

- » *badifogságba esett*
- » *rabszolgapiacon vásárolták*
- » *rabszolgák gyerekeként a tulajdonos házában született*
- » *adósság fejében rabszolgának adták el⁸*
- » *valamely bűncselekmény miatt, büntetésként adták el rabszolgának.”* [Németh 1999: 107.o]

Anélkül, hogy elvetnénk az ókor rabszolgotartó-társadalomként való jellemzésének jogosságát, és lebecsülnénk a rabszolgák számára, munkájukra és szerepükre vonatkozó eddigi ismereteinket, meg kell jegyeznünk, hogy az intézmény jelentősége időben és térben nem állandó: az athéni rabszolgák száma a Kr. e. 5. században meghaladhatta a százezer főt [Polányi 1984: 199.o], míg ugyanebben az időben valószínűleg több tucat olyan „törpe” polisz létezett, ahol egyáltalán nem voltak rabszolgák; vagy például Róma esetében másként kell értékelnünk a korai Köztársaság és a késői Római Birodalom esetében a rabszolgaság intézményének jelentőségét. Általában igaz az, hogy rabszolga minden időben és helyen örendelkezésétől teljes mértékben megfosztott, tulajdonosa által „ter-

⁸ *Mintán Szolón eltörölte az adósrabszolgaság intézményét, adósság miatt nem válhatott rabszolgává senki – legalábbis Athénban.*

melési eszközként” (tárgyként) használt (valaha emberi) lény volt. Helyzete ugyanakkor poliszonként különbözött: ismert például, hogy Athénben jobban bántak a rabszolgákkal, mint más poliszokban.

„A rabszolgák helyzete nagyban függött attól, mire használták őket, volt-e valamilyen speciális szakértelmük. A bányákban dolgozó rabszolgák sorsa volt a legkeményebb, de szakértelmük miatt őket is megbecsülték.” [Németh 1999: 107.o]

A klasszikus ókorban a rabszolgaság azonban nem feltétlenül jelentett életfogytig tartó szolgásgot. Előfordult, hogy a tulajdonos hálából felszabadította rabszolgáját (rabszolgáit), valamint az ókorban igen széles körben alkalmazták a „megváltás” intézményét, amely lehetővé tette, hogy a rabszolga megvásárolja szabadságát. A rabszolgák gazdasági hasznosításának meglehetősen gyakori területe volt a (kézmű)ipar, (kis)kereskedelem, méghozzá olyan formán, hogy a rabszolgát tulajdonosa önállósította, vagyis a rabszolgának lehetősége nyílt arra, hogy kereső tevékenységet folytatva – miután jövedelmének egy részét megtarthatta – megtakarítson, keresetének egy részét félretegye⁹ szabadsá-

⁹ Ez a lehetőség nagymértékben igényli a pénzgazdálkodás viszonylagos fejlettségét, így Athén esetében a Kr. e. 5. század előtt nem valószínű, hogy jellemző lett volna. Ugyanakkor, mint már kifejtettük, maga a rabszol-

gának megváltása érdekében [Weber 1979: 315.o]. Az úgynevezett képzett rabszolgák alkalmazásának munkaszervezeti formája a műhely volt, amely a háztartás részeként működött, de iparcikkeket előállító vagy építőipari tevékenységre szerveződött 8–10 fős kisüzemként működött, a képzetlen rabszolgákkal egyszerű tömegmunkát végeztettek (pl. nyersanyagok termelése). A rabszolgamunka felhasználása tehát nem nélkülözte az érdekeltségi elemeket, sőt egy athéni rabszolga érdekeltsége a termelésben alkalmasint nagyobb volt, mint a középkorban¹⁰ a röghözkötött és szabadságának megváltásában még csak nem is reménykedhető jobbágyé.

„Az a tény, hogy az ókorban rendkívül gyakori volt a rabszolga-felszabadítás, olyan gyakori, hogy sokszor még a törvényhozók is kénytelenek voltak közbelépni – és a rabszolga-felszabadításokat nem lehet, még túlnyomórészt sem a hivalkodásnak és a politikai hívek toborzásának számlájára írni –, ez a tény már önmagában is jelzi, hogy milyen jól bevált, ha a rabszolga saját érdekére támaszkodtak.” [Weber 1979: 316.o]

gamunka nagy tömegű alkalmazása sem volt jellemző a görög poliszokra, a rabszolgaság szerepének növekedése szintén az 5. századra tehető.

¹⁰ Nyilván a kijelentés térben és időben ott és akkor igaz, ahol és amikor a középkorban a röghözkötöttség állapota fennállt.

A szabad polgárok munkavégzésének vizsgálatát azzal zártuk, hogy az általuk végzett munkát a „szellemi munka” munkakategóriával tartottuk összefoglalhatónak. Miután megismertük metoikoszok státusát és az általuk végzett munkákat, valamint a rabszolgák helyzetét, teljesíthetjük e három társadalmi csoport által végzett munkák munkakategóriába sorolását. Nézetünk szerint a metoikosz (és az egyéb szabad, de nem polgár) népességre jellemző munkavégzési tevékenységek (hajózási hitelek nyújtása, kereskedelem, pénz- és bankügyletek) ugyan alkalmassá tenné e népességcsoportot arra, hogy a szellemi munkát végzők közé soroljuk őket, ám az a státusukból fakadó tény, hogy a polisz életének irányításába nem vehettek részt, ezt a besorolást nem teszi lehetővé. *A metoikoszok által végzett munka így a „közös munka” vagy a „kvázi-szellemi munka” munkakategóriával írható le, amelyek kifejezik, hogy bár a munkát végző a fizikai munka kényszere alól felszabadult, de ez a felszabadultság nem jelenti számára egyszersmind a szabadság világába, vagyis a politikába való belépést. A rabszolgák helyzete és az általuk végzett munka alapvetően a „fizikai munka” munkakategóriával írható le, amely kategória nem elsősorban a munkavégzés kétkezi jellegére, hanem arra a tényre utal, hogy a munkavégző másoknak alárendelten, mások számára végzi munkáját,*

megfosztva saját létük, létfeltételeik uralásának lehetőségétől, a politikai részvételtől.

Technika és gépek, munkaszervezet

Az ókorral foglalkozó történeti művekben általában nem találunk technikai vívmányokra, gépi eszközökre (munkaeszközökre) való utalást. Az írásos vagy régészeti emlékek teljes hiánya az, amivel szembe-sülnünk kell. A másik oldalon viszont ott vannak a történettudomány által élénk tárt hatalmas épületek (paloták, templomok, színházak, vízvezetékek, utak, stb.), tudunk hadigépekről, padlófűtéses bérházakról, finom szövésű kelmékről, „tömeggyártású” (szabályos/szabványos) páncélokról, lábbelikről, stb. Hajnal István technikatörténész emlékeztet, hogy amikor az antikvitás városaira és e termékeire gondolunk, akkor inkább jut eszünkbe a modern ipar, mint a középkor háziiparára vagy céhes kisiparára tekintve. [Hajnal 1993]¹¹ Nem csoda, ha a görög színházak, „tömeggyártott” athéni vázák vagy római utak láttán – az egyiptomi piramisokról nem is beszélve – a mai kor embere keresi a gépet, amely

¹¹ Hajnal István az antikvitást elemelve elsősorban a Római Birodalom technika- és társadalomtörténeti feldolgozását végzi el. Megállapításait ugyanakkor az egész ókorra elfogadhatónak és érvényesnek (alkalmazhatónak) tartom.

segített létrehozni ezeket a „csodákat”.

„A régebbi történeti irodalom még hitt abban, hogy az antik teljesítmények mögött különösen fejlett technikai készülékek, eszközök, módszerek rejlenek. De azóta kitűnt, hogy ilyesmi bizony sehol sem rejlenek, az antik teljesítmények lényegében az emberek eléggé meztelen kézi munkáján alapszanak.” [Hajnal 1993: 328.o]

Az ókori ipar és építőipar a kézi munkán alapul, az emberi test energiáinak, izommunkájának felhasználásán. A középkorban sokkal több (vízzel, állati erővel hajtott) mechanikus szerkezetet használt a gyártási folyamatban az emberi erő helyettesítésére. A gyártmányok mégis nélkülözik azt az egyediséget, amely a kézműves (akár mai, akár középkori) termékek sajátja: „A gyártmányok simán, bajlódás nélkül, egyöntetűen, tömegesen készülnek, nagy választékkal, formákban s minőségben.” [Hajnal 1993: 327.o]

Két kérdés adódik:

- 1) Hogyan lehet, hogy a magas szintű tudományos eredményeket produkáló ókori gondolkodás¹², amely ráadásul gyakorlati problémákhoz kap-

csolódik, nem hoz létre technikai fejlődést, és a termelő tevékenységet megtartja a primitív eszközökkel végzett kézi munka szintjén?

- 2) Ha nincsenek gépek, technikai eszközök, mechanizmusok, akkor hogyan volt képes a kézi munka az ókori civilizáció anyagi alapjait ilyen szinten biztosítani?

Az első kérdésre a választ a korábbi alfejezetben részben megadtuk, amikor elkülönítettük egymástól a szellemi munkát, a kvázi-szellemi és a fizikai munkát. A tudományos eredmények ugyanis a szellemi munka világában születtek, céljuk – az őket életrehívó társadalmi szükséglet – legfeljebb a polisz mint társadalomszerveződési forma fenntartásához kapcsolódott (pl. hadigépek, mint az elmélet gyakorlati megvalósulásának eredményei). A szellemi munka (politikai irányítás) azonban nem kapcsolódott össze közvetlenül a fizikai munka szintjével: az építkezési munkát irányító „mérnök” vagy filozófus nem állt közvetlen kapcsolatban az építést végző kőműves, faragó, stb. leginkább rabszolga iparossal. Ez nem azt jelenti, hogy ne találkoztak volna az építkezésen, hanem azt, hogy a szellemi munka a végrehajtó szervezetet készen találta, és nem belülről (mint az újkori tőkés a gyárat), hanem kívülről szemlélte. Felhasználta, mint ahogy az ipar termékeit is, de nem kapcsol-

¹² Ne csupán a matematikai vagy fizikai felfedezésekre gondoljunk, hanem arra is, hogy ismerték a fogaskereket, a csavarmentet, stb.! [Hajnal 1993: 328.o]

lódott magához a gyártási folyamat-hoz, még anyagi érdekeltségi viszony révén sem – nem csupán a fizikai munkát, de a nyereségre való törekvést is lenézte a szabad polgár, márpedig a műhelyt alapító rabszolga profitmotívuma kétségtelen, hiszen szabadságának megváltása a tét. A készen talált végrehajtó szervezet (az iparban, bányászatban, építőiparban) a rabszolgák munkája volt. Ez a szervezet pedig tökéletesen betöltötte a tőle elvárt szerepet.

Hiányzott ezen kívül a technikai fejlődés társadalmi feltételrendszerének számos egyéb eleme is: a kiterjedt áruterelés, a profitmotívum, a stabil piacok, stb. –, de leginkább az a szemléletmód és környezet, amely a fizikai és a szellemi munka összekapcsolódását lehetővé tette volna.

A második kérdés megválaszolásához az ókori termelés munkamegosztási fokát és az ókori munkaszervezetet kell megvizsgálnunk. Adam Smith 1776-ban a nemzet gazdagodásának forrását a munkamegosztás növekedésében/növelésében látta. Az ókori gazdaság szerveződése ismerte és kihasználta a specializációból fakadó hatékonysági előnyöket.

„Specializálódás! Bűvös szó. Vele magyarázzuk a modern technikai fejlődést; sőt minden fejlődést egyáltalán. A munka simább és tökéletesebb, ha minden ember csak szűkebb körét végzi el, s valamennyi, egymást

kiegészítve, egymással egybedolgozva, együttesen mégis teljes munkát végez.” [Hajnal 1993: 329.o]

Miben állt az ókori specializáció lényege? A specializáció/munkamegosztás a részmunkákra kiképzett, specializált munkaerőben öltött testet.

Az ókori munkás egyik típusa a tömegmunkás, a képzetlen rabszolga, akivel egyszerű fizikai munkát végeztetnek el: tömegmunkát. Jellegzetes típusa e tömegmunkásnak a bányákban dolgozó rabszolga [Németh 1999: 107.o].

„Abol nagyüzemileg, tömegesen alkalmaztak rabszolgákat – bányákban, kőfejtőkben és közmunkákon – ott csaknem kizárólag képzetlen munkaerőt használtak.” [Weber 1979: 315.o]

„Feltűnő ezzel szemben a *speciális munkásokra* vonatkozó elnevezések gazdag sorozata. Úgyszólván ez minden, ami az antik ipar munkaszervezetét illetőleg reánk maradt. Némely iparágban szinte úgy tűnik fel, hogy a mainál is részletesebb a specializálódás.” [Hajnal 1993: 330.o] A specializálódás az üzleti célra, vagyis a létrehozandó termékre irányult: „A *bőrmunkások* között külön szakma volt – vagy legalábbis külön elnevezésekkel szerepelt – a szíjgyártó, a bőrönd-, a kötőfék-, a tömlő-, a sátor-, a bőrpáncél-, a bőrpajzskészítő.” [Hajnal 1993:

330.o]. A késztermékre (áru) irányuló, vagy ahogy Hajnal fogalmaz „az üzleti cél szerint való” [Hajnal 1993: 334.o] specializálódás azt eredményezte, hogy egy-egy munkás, illetve mint majd látni fogjuk munkaszervezet, egy-egy termékre szakosodva a gyártási folyamatban oly mértékű jártasságot szerzett, amely kétségtelenül megmagyarázza az ókori áruk formáinak „indusztrializált” jellegét¹³. Egy másik következményként ugyanakkor ez a fajta munkamegosztás elszigetelte egymástól a munkákat, mert a gyártási technológiák, a termék előállításánál felhasznált anyagok, a munkafolyamat fázisai csakis a késztermék szempontjából voltak figyelemreméltók. A specializált munkás a termék létrejöttének egészét átlátta¹⁴, mindenhez értett, amire a termék elkészítéséhez szükség volt, de csak annyiban, amennyiben a termék elkészítéséhez szükség volt.

„Nem a foglalatosság az, amivel beilleszkedik a társadalomba, hanem a produkció!” [Hajnal 1993: 336.o]

¹³ Pl. ha egy (több) vállalkozás kötömbök összejáratására szerveződik (ez a specialitása), akkor érthető, hogy miért illeszkednek olyan hibetetlen pontossággal egymáshoz az épület építőkövei.

¹⁴ Ez a munkás bizonyos értelemben vállalkozó (tőkés) és munkás egy személyben, hiszen a munkafolyamatot az anyagok beszerzésétől a késztermék értékesítéséig figyelemmel kíséri, irányítja, ugyanakkor a közvetlen munkát is végezi: kisárutermelő műhely.

Az alkalmazott technika, gyártási módszerek jellemzője, hogy ehhez a specializálódott emberi munkához igazodnak. Az ember a munkafolyamat leglényegibb elemeként nem helyettesítődik a gép (eszköz) által, az csupán a munkás karjának meghosszabbítása, de nem helyettesíti az emberi kezet. Az ókor minőségi árukat (termékeket) igényelt, erre törekedtek az iparosok, építők, stb. is. A jó minőségű termék létrehozására a legalkalmasabb gép maga az ember volt: „Ismét és ismét hangsúlyoznunk kell, hogy azért marad meg a munka az emberi test felhasználásánál, mert tökéletességet kívánnak tőle – s nem azért, mert kezdetleges igényeket támasztanak vele szemben!” [Hajnal 1993: 336.o] Gondoljunk csak bele, hogy micsoda minőségi különbség lehetett az első szövőgép és a kézzel szőtt kelme között az utóbbi javára! Ha egy kultúra nem fogadja el – átmenetileg – a rosszabb minőségű árut, akkor soha nem fog mechanikai szerkezetet alkalmazni a gyártási folyamatban az emberi testi munka helyett¹⁵.

¹⁵ Az ipari forradalom nyitánya a textil-ipari boom, amely bizonyos technikai eszközök termelésben való alkalmazásához köthető. A kérdés mármint az, hogy amennyiben a gépi technikák alkalmazása – átmeneti – minőségromlással járt együtt, akkor hol találjuk azt a fogyasztói kört, amely a minőségromlás ellenére (bár kétségtelenül alacsonyabb ár mellett) elegendő keresletet teremt a rosszabb minőségű gyapjúnak, vászonnak, stb.?

Hajnal többek közt a textiltechnika kapcsán mutatja be meggyőzően, hogy hogyan kapcsolta össze az ókori gyártási folyamat, a lehető legjobb minőségű gyapjúfonal elérése érdekében, a munkást és a munkaeszközt [Hajnal 1993: 338.o].

A gyártmányok szépen megmunkált használati vagy lakberendezési tárgyak, díszes fegyverek, ékszerek, drága ruhák voltak¹⁶. A városi kézműipar túlnyomó részt luxuscikkeket állított elő: „... néhány – intenzív és minőségi munkát igénylő – árucikk kapcsán kialakult az exportra termelő városi ipar ...” [Weber 1979: 307.o]

Az ókori munkás másik típusa tehát minőségi áru előállítására specializálódott szakmunkás, aki önnön szabadságának megváltásáért dolgozik. Önállóítva – hasznos befektetésként – egymaga a beszerző, gyártó, eladó: jövedelmet termelő önmozgó szerkezet. *Az antik üzem* ugyanakkor általában nem egyéni vállalkozás, hanem *műhely*. A műhely átlagosan

Valószínűsíthetjük, hogy a városi polgárság, de akár a fejedelmi vagy királyi udvarok és egyéb főrangú elemek továbbra sem érték be akármilyen minőséggel. A mezőgazdasági forradalom hatásaként a parasztság lett volna az olcsóbb és ócskább anyagok fogyasztója? (növekvő mezőgazdasági jövedelem?) Tudtommal a paraszti gazdaságokat a korban az önellátás jellemezte. A téma elemzése megér egy külön dolgozatot.

¹⁶ Pl. *Demoszthenész egy fegyverkovács és egy fekbelykészítő műhelyt örökölt apjától* [Weber 1979: 114.o].

8-10 fővel működő gazdasági egység, amely több munkás összedolgozásának szervezete, mely munkásokat a létrehozandó termékre irányultság fogja össze.

„A város [Athén – BF] tele volt műhelyekkel, amelyek híresek voltak kiváló termékeikről. Némelyik iparos maga dolgozott ezekben a műhelyekben, szabad munkások, vagy kiképzett rabszolgák segítségével, mások csupán a műhely általános vezetését és a hasznot tartották fenn maguknak, a technikai felügyeletet egy-egy bizalmi emberükre, gyakran valamelyik értelmes volt rabszolgájukra bízták.” [Croiset 1994: 210.o]

A műhely a háztartás része, attól nem különül el sem fizikailag, sem elszámolástechnikai értelemben.

„... az ilyen „üzemek” ... többnyire legföljebb néhány tucat munkást foglalkoztattak. ... Maguk a rabszolgák jelentették a műhelyt, hiszen az a döntő mozzanat, hogy ellátást kapnak a rabszolgatartótól, nem pedig az, hogy koncentráltan alkalmazták-e őket egy „üzemben”. A „műhely” viszont az „oikosz” része volt, s ilyenformán az ókor semmit sem ismert azokból az igen hathatós jogi fejleményekből, amelyek ... a családi háztartás és a „műhely”, magánvagyon és az üzleti vagyon elkülönülését kísérték.” [Weber 1979: 314.o]

Miközben a munkamegosztás a gyártmányra irányuló, specializált munkákat hozott létre, addig a műhelyen belüli specializáció, a munkafolyamat részelemekre bontása ismeretlen volt: „Mindegyik mindenben részt vesz, közös sürgéssel-forgással viszik előre a processzust.

Ahol szükséges, az egyesek, de valamennyiben együtt is, belevetik egész erejüket s ügyességüket.” [Hajnal 1993, 342.o]

A műhely munkaszervezetébe nem illeszkedik az embert helyettesítő gép, az ember és ember összeilleszkedő munkája „maga a gép”.

IRODALOMJEGYZÉK

- ARISZTOTELÉSZ [1984] Politika, Gondolat kiadó, Budapest
- CROISET, M. [1994] A görög kultúra; Holnap Kiadó, Budapest
- DALMINÉ Kiss Gabriella [1997] Munka – politika – szabadidő I; in: Társadalmi Szemle 97/5
- FINLEY, M. I. [1995] Politika az ókorban; Európa Könyvkiadó, Budapest
- HAJNAL István [1993] Technika, művelődés. Tanulmányok; [szerk.: Glatz Ferenc] História – MTA Történettudományi Intézet Budapest
- JÁNOSI György [1986]: A szórakozás történelmi funkcióváltozásai; Magvető Könyvkiadó, Budapest
- NÉMETH György [1999] A polisok világa; Korona Kiadó, Budapest
- POLÁNYI, K. [1984] Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban; Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- WEBER, M. [1979] Az antik társadalmak gazdasági elmélete; in: Gazdaságtörténet. KJK, Budapest